

2456

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Jämtland

Mariby sn.

Enström, P. V. 1930

Svar på ALMA:s fråga. 19
om Nödbrod.

19 bl. 4c

2456

19.

Nödbrod.

Marieby Jämtland.

I. Missväxtar betecknades med olika namn. Allmän-
 nast var beteckningen "klejnar", som hade betydelsen
 frostär, då säden ej gicks till mogna innan
 frostens härjade. "Gronär" kallades säden är då
 säden på grund av den var bliv fri senad, och då
 annars öfvermåttat väderlek rådde under sommaren,
 att säden ej hann mogna i rimlig tid på höstens
 riton måste skidas genom innan den i vanlig tid på
 hösten väntade frostens och kylans inträffade.

"Tochkar": då missväxt som följd av torsten in-
 träffade. Så, enligt berättelse, år 1831, då icke en droppe
 regn föll från hösten till skörden om hösten. (Den-
 samma våren låg isen och flöt ^{länge} ut och an på Ströjms,
 vilket, enligt gammal tro, varslade, att på samma sätt och
 lika länge stunde höbräjonerna höjda och flytta i vatten.
 Det slog inte in den gången). — Säden är bliv

Landsm. Upps. 2456

P. V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fogl. 19

19. 2.)'

kornhalmen på "stutt" (kort/au, såden ej kunde skäras
 med hantskära utan måste ^{plöjas} ~~skäras~~ upp med roten, och
 ärtorna, som annars drogs med lic, måste rivs
 upp för hand. Den såd man fick ur de små sken
 (kornet var "smiäct") var brädomogud och på
 torran platsen & visade kornet i fistel utan att
 ge någon kärna. Som höstskörden blev sådana är
 minimala i torran betagna slättängar, så att en
 sådan är mer nästan värre än en klena med god,
 ty under kalla är blev åtminstone höstskörden i de
 flesta fall riklig.

Sådana är då skörden var god kallats gvar
 och då den blev öm medlommittan storqvär. När
 kornet gav en spara ur skylan (en skyl: 10 kär-
 var [bann]) hade man storqvär. Lärskild beträk-
 ning för sådana är då man slapp äta barkbröd eller
 annat nödbrod känner jag ej till. Men kunde

19. 3.

man tala om göras föll det av sig självt att det ämt behövde ej besträva anlitas.

Har i socknen funnos ett sockenmagasin, vilket för resten i fullgod stånd om det är i min gård och i dagar mig användes som påskmagasin. Det är i två våningar, timrat och rätt snyggt. Har upplats så som lagrades och under klenaren lånades ut åt socknens jordbrukare, för nämligen till utsäde. Efter utlånen god skörd återbetalades det länna i fullgod värn med ränta som ett vanligt panningelån. Det funnos också "stämde län" - och påsklän som aldrig betalades utan frings avskrivna. En fristående valdes av sockenstämman, som hade att "sti för" och utvisa är ifråga är.

I socknens protokollbok har jag hittat följande från de sistnämnda sockenmagasinet användes som påsk:

Å kommunalstämma d. 13 april 1864 beslutades, att då bonden Fredrik Jonsson byggt sin bostad på denna ma-

Landsm. Upps. 2456

P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19. 4.

gasinet all till sig kunde här berättat längre, och då flyttningen ansågs berättbar, beslöt inga till Kongungens Högre Befallningshavande med ansökan om, att magasinströlsens mitta få upphöra och medlen för den fristående spannmålen användas på annat ändamålsfullt sätt. — Och i protokollet 1 maj 1865 heter det bl. a. — — Grundan den innehägnade spannmålen är för gammal så att den nästan utbytas på beslut enhälligt att belägarna skulle uttaga lika mycket på var lott av innehägnade korn, men magasinets få stå till behållens berent i sakem blev känt. — — I korn. stämman 15 okt. 1866 beslöt, att magasinströlsens skulle helt upphöra och varje lottägare återtaga sitt korn utan utan förändring. Magasinsförstöraren skulle i det minsta halva fronden innan ända slut och sedan utlämnas till inflyttade tre lottägare samt återstod under 1867, så att slututvisning kunde lämnas 1 maj 1868, efter

Landsm. Upps. 2456
P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19. 5.

vilken tid förståndaren ej hade någon lön till förälderna.

Men den 12 dec. 1867 (1867 blev till ströklennår):
Förkom till överläggning huruvida den utstående
delen av magasinens förtjänst skulle enl. sistb. är fallit
bortåt indrivars under dets äro, på beslut, att, då det
icke kan finnas magasinsgiltigt born inom socknen,
så skulle det få anses med indrivningen till nästa
år, var för förståndaren skulle erhålla halva lönen
eller 12 fot och 6 konnor (born).

31 jan. 1869: — — På begäran av Mariby
Distriktsmagasins förståndare hade socknevännen blivit
kallade för att lövas huruvida den utstående magasin-
förtjänst oriltberligen skulle indrivas enl. föreg. born. beslut
eller om det skulle lämnas oanstånd till nästa år, var-
efter socknevännen ansågs, att på en stor del utaf
sakenade både betalningstingingar och börgen, det icke
skulle bli något bättre om oanstånd lämnades till

19. 6.

nåsta är, på beslöt att inbringning och redovisning
skulle ske i enlighet med följande fattade beslut. — — Nägot
är ifrågasatt för sålts magasin i auktion, äro och flyttade
till nämrande plats. —

Brist på spannmål: kornlösa. "De å kornlösa
härona oss; vi å kornlösa".

Benämningar på nödbrod av end slag som helst
samt sammansattade benämning för alla slags ut-
dryppning- och ersättningsmedel vid brödbakning och
vid annan tillagning av människors föda ej kända,
Men dålig föda (isynnerhet till kreaturen) kallades
avfänge. Det torde vara ungefär motsatsen till
gusslane. — Inget särskilt namn känt på bröd,
bakat av råid utan tillägg av nödbrotsämnen.

Ut dryppningsmedel o. ersättning för mjöl: ärtor, halm,
agur, island moss, bark (torkade o. för malda till mjöl)
De flesta av dessa användes nog endast under

19 7.

missväxtar. De mera friväxtiga släktens bark är
under gott är blanda i litet agnar i barksåten när
de olika sorterna avdelas afur handkastningen.

Brist på foter: förbrist, förlovare (jämför brist
på spannmål vranj).

Holländskbenämning på vid foter ej känd.

När kreaturen var utmattade och kraftlösa sådes
de vara utmattade, ~~utsväpte~~ ^{utsväste}. Man sade om dem (utsväste?)
"Dom är ut som när barkhåse" (barkhåsej).
Annan än uttrycket kreatursfoder: löv, lav

(gulle) rönbark, höstgöddal (ät vinn)

II. Till förtäring för människor använde man
lambark och för kreaturen ^{am-ub?} rönbark. Den ansågs
mycket hälsosam och höll tjuren vid hult trots epas.
Som utforting.

Till garvning löpte man granbark.

Barken trogs vid passningsstämman om vinn.

19 § 8.

Laven kallades sava. Träns löpa: ~~trå~~ trå²
 löp. Uttryck för att barken släpper: trå släpp ~~bass~~
 bassa. Metoder att skilja barken från stammen be-
 nämms: te löp bass'n, löp nära.

Yttre barken av trä kallas ravel och innerbarken
 innerbass'n, eller inneren.

III. Ordet "fura" användes här aldrig; man säger "tala"
 så fort fråga är om något hörande till detta trätåg.

~~En man kan hästar eller kreatur säga man är i
 dag: han (d. h.) ser ut som en barkskäse.~~

Barken togs helst av träd som växte i tät bestånd
 så att stammen länge upp var slät och kvistfri.

Barkskäsets skette på var eller för sommar, då träden
 löpte. Bristen å brödsid var då också svårast efter
 sätten till den nya ~~skäsen~~ skäsen kunnat mogna.

Mängden av barkmjöl var naturligt vis beroende av
 trädets kvalitet och lämplighet för barkskäset. Liksom också

19 ~~8~~ 9.

antalet träd som behöfde fallas för ett hushåll be-
stämdes av hushållets ströck.

Barkslåketen gick på två: med kniv ristade man en
skära längs efter stammen, därpå en liknande runt,
stammen längs med roten, ^{och måste skära ungefär} ~~hvar på sin~~ ~~stammens~~
en åka längre upp. Detta stycke lossades försiktigt från
trädet. Två eller tre dylika stycken, eller så högt upp man
stämde med på marken kunde nä läpplas, varpå trädet
fälls och man fortvände uppåt så länge det gick för
berst.

De fällde träden användes stundom till byggnadsvirke,
men mest till ved. De lägs kvar i skogen tills de blev
vinterfria. Det gick som också att man ej fällde träden
utan lät dem stå på rot och torra.

Jag har aldrig hört att man endast läpplade av barken
på Arviden.

Man skilde naturligtvis ytterbark och innerbark -

19. 9. 10.

den s. k. invren — från nordanvänt. Detta skatte med
kniv; ungefär så, samma sätt som man får skinnat
av en björ, sprättas invren från "ravlen". Jag har
ej hört att man gjorde detta eförut, icke heller att
man skilde på den inre barken på ett träd.

Hur man bar sig åt när man blev tomgras vid
vintertid på skapen bark till bröd var jag icke.

Barken upphängdes att torkas på en väntlig
hållning, uppställd i lömyglig plats i närheten, där den
fick hänga tills den blev torr; huru länge berotte väl
närmast på vårluken. Vid denna åstid, då solen
är uppe snart dygnet runt torde de tunnabarks-
styckena ha torkat på fjortonde dagen ifall det ej blev
regn.

sedan barken blivit väl torr, fästades den hem,
i skåp eller källor om framkomlig väg fanns, an-
mans bars den väl som "svagaböl" (Chapman-

19 11.

Om till en bröda, som bär sin ägg o. aklar) eller
 också i mes eller på "hårlem" (tri runt, ^{lång} sträng,
 som lades åt skalls, varpå brödan, kv eller bark eller
 vad det nu var, lades på; den bär av trä). De per-
 soner jag tilltrod - alla är 80 år - kunna ej ut-
 iandra sig annat än att de var nu som barkstyp-
 kerna, tidigen sönderbrutna i lämpliga stycken, lades
 i vatten för att draga ut den bröda smaken. Därefter
 lades styckerna på bastulavorn och tröskades genom
 starkt eldning som vanligt såd till den "krossen-
 tor."

Att tallbark användes till kreatursföda har jag
 aldrig hört. Inke heller att iske-rastad bark be-
 röttes till människor föda

IV. Sedan barken baststrukturs fraktades om till
 brygg eller annan lämplig plats, där den stampades
 till sönder - enligt de uppgifter jag fått om att till-

19. 12

klubbte & och sållades, tills den fått hornstrolak.

"Myrl" nämndes endast den bark som frimallts. Fin fridlad bark i myrlik som matvete (barkpull) okänt. Det gamla frimallning erhållna myrlit kallas barkmyrl. Endligt de underkastades jag fått använta man dit som dit var efter även beskrivna vätläggning av barkstypkorna. Uttryck för den bark somakens: gerkosmatjen.

Frimallningen skedde på gårdens eller byns skvallboarn (vanligen en s.k. kallboarn, där lofarstenen var fäst på samma sätt som det "primitiva" res-hyulet som hade bara fyra skvollar).

Från min barndom minns jag en dansa som rabblades upp för att illustrera de gamla skvallboarnes arbets sätt under ritens är. Under gata är påte boarnen trängt och trängt: r-r-rä-gen, ko-o-orne å är-r-tru, men under klenären ~~stade~~ ^{gud}

Landsm. Upps. 2456
P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19 ~~H.~~ 13.

hiskelig fart: barre bass'n, barre bass'n, barre bass'n!

Än man tillsammans med barken matte hachade råg- eller kornak av ärsbröden har jag ej hört.

Brugn av bark har jag ej heller hört omtalas; tror knappast än de använts här, åtminstone ej i manne-minne.

V. Bärbröd² utbakades som vanligt tunnbröd. Bröd av enbart bark har ej förekommit. Det gjök dock i vanlig bakaugn. Barkmjöl utblandades med rågmjöl för än hellas baka av; detta tillsattes som "äbst" (~~inte~~ utvrid i blötda form). Jäst tillsattes ej. Det bakades i tunna ketter, aldrig som badder. Käfflor eller rån av barkmjöl okända här.

Barkbröd² förekommer som annat bröd "däri hebarjan" eller "bun" i ruor.

Barkbröd som förtämnare ansigs som en nötfallsutvrig: "de va blent te bi på". Och

19. ~~13~~ 14.

stora kvantiteter onöda man sätta i sig för att up-
 hålla nödig mängd av näring; detta märks än i
 dag på de gamlas friska aptit. Det hände, att kar-
 lene - kvinnfolk för väl ej nämns i detta sam-
 manhang - mellan de i kvantitativt hänseende
 väl tiotals gånger om dagen gick och ropade, eller
 förde annat olynd (dom feja), men vad gjorde det?

"Du å int kongen än, du," sade brottm till
 byggnadsman, vilken i slutet av "oft'n" gick i
 sin skär och basunade.

- Hå, svarte byggnadsman; "vete du int atäpna
 lög å tom, står ledorn opp!"

VI. Kålbröd framställdes också genom vidgad an-
 vändning av råttelagens råttel. "Tinningbröd"
 fick man genom att fästa och frimale den
 rissade men ej bastade "drossen" eller råttel den
 blev sedan ^{helt} råttel och råttel tinsat.

19 17. 15.

Slutbröd minns ingen, men bröd av ärtor har
 min egen far ätit av. Han berättade, att han en gång
 var i färdväg sammantrafade med en annan
 fälman som hade ärtorbröd i sin matspann.
 Far hade barkbröd i sin. De komms överens att
 byta, kaka mot kaka, och blitenbuten var ömsesidig.

"Ärtorbröd smaka int så gott som," sade far;
 "man kan väl få föt² lej din".

Bröd av kål, röror eller rötter intas minne om; men
 potatis har naturkyttens tillsetts i kokad och mosad
 form sedan den blev allmänt i bruk här.

Av korn och mossor har man använt islad-
 och renlar; så äro granlar här gjorda utelags
 blandat i mjölkbröd. Det var visst Bjälva linsösty-
 ren i Östergötland som rekommenderade pistmänta
 ostkåsar, enligt vad farfar i linstiken berättade, men
 folket blev sjuka av det och det kom föt² ut i bruk.

Landsm. Upps. 2456

P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fgl. 19

19 ~~18~~. 16.

Om ledning, utvärdering av dylika tillfällen äro som
om deras tillredning och anordning i öfrigt har jag
af kyrkans för många underlåtelse. Det synes vara beaktat
som främst kommit ifråga.

Till minne för fädrens heter kan jag försäkra, att inga
omständigheter finnas av, att de blanda på onaturliga och
osmakliga "föreläsningar" som häst gärd och sägspän
i sin bröddags eller sitt gästmyse.

De de i VII omfattade "andra nödiga anord-
ningar än bröd" känner jag icke till några, fast jag
frågat flera personer. De ha försäkrat, att brödmästare
ej anordna till annat än bröd. Troligt är ju dock
att i äldre tider, som om riket i glömska, en del, eller
kan ha de flesta anordningar som omfattas av
vårta.

VIII. Rön- och framför allt asplank, som anord-
as som kreatursfoder, gars, har man sagt mig, i

19 16/7.

"naturligt" skick åt kreaturen; gädd- och innersjätte
 skildras i åt; mest torde den ha kollets och "lagom"
 använts på Öregrund. Aspen el. rönnan högs under
 vintern och brödes hem på stakbrägen, varför
 barken skavdes av hennas å nedbarken. I Kristian
 gavs som den var all gnagis av. x

IX. Man brukade ge gädderna mygglar och lät dem
 äta vad de ville av riset och barken. Grannris hade
 för i stora mängder och användes som strö i
 "håri maskrämmor å oppi tjettom"; lavigt
 bitant gavs åt gädder, kunde också kor, all gnagis
 av; vad som lämnades hannad i mårkummet.
 Ine användes som medicin i triska.

På höstarna brukade man samla riset för

x Rönneåsen används ge benstyggen. Spättis ut och
 fästmats med.

19. ~~18~~ 18.

"gammallöure" tre fotor. Man väfsade ihop
 det i någon s.k. "lörd", d. v. s. en naturlig ång
 (hårdvull) belågen under gästerna med lörtiad här
 och var i gissa bestånd; när ej lört hogsamlad
 tre fotor på bröstarna, skatte detta om vären, då
 det uppländes; detta kallades "te å ~~te~~ bo".
~~Det brukades som~~ ^{slipfotningen} ~~te å bo~~ och lämpligt värde på en
 det var tvivel, varför det fraktades hem och fri-
 varades på lämpligt ställe. Det användes utskän-
 tande i söpa.

Om användning av lina (Crass linje) till
 kreaturfoter har jag ej lyckats få underrettelser.
 Helt givet att rvin har förekommit t. o. m.
 i yngre tid. Men att bove är det nog säkert.

Min syster man, stråttaren Bengt Persson
 (f. 1841) berättade stråttaren om en sockenbo,
 Ol.-Jansson, som blev utskattad och utslaktad

19 ~~18~~/19,

emutan han hark sin faderstöt inrittal på
 följande sätt: hästen åt upp höret och lämnade
 arfallet bakom sig, i form av hästbrynna;
 bruna samlade karingen upp och gav honom
 i söpnan. Vad som blev kvar i "säkerbyttorn"
 skrapades ihop och gavs åt hästen, som fick
 lov att äta upp all samman. Vad som gick bråk.
 ut hos hästen tog karingens ångor reda på och
 på söpade och på så vis var det ett slags
 perpetuum mobile.

Sånghelmen tros ha varit en läckerhet för
 kreaturen i jämförelse med andra nöd föder.

14.1. - 30 P. V. Enström